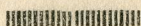

скупих загальних відомостей про цей край, дуже далекий для годішньої Західньої Європи, і на звичайному читанню географічної мапи, зладженої для цього атляса. Але всетаки і цей опис робив своє. Зазнайомлював Західню Європу з краєм, що зветься Україна, де живе нарід, що „зве себе козаками“ і що вони визнають одну грецьку віру й у своїх справах віри не визнають нікого крім свого Архиепископа або Патріярха. У інших справах є вони вільні та незалежні, тому що слухають тільки свого генерала (т. є гетьмана), якого вони собі вибирають...

Назви міст і рік дуже поперекручвані, але коли зважити, що мапу робили чужинці, треба хіба подивляти, з якою точністю вона зладжена.

Мапа України з Янсенівського атляса, wraz з її географічним описом зберігається в збірці українських мап п. Я. Макогона (тепер в Українському Бюрі в Лондоні).

о. Др. Г. Костельник.

Справжнє джерело атеїзму.

(Докінчення).

Вони просто утотожнюють зі своїм атеїзмом той образ світу, що нам його відкрили новочасні природничі науки. Вправді й ми віруючі приймаємо той самий образ світу за свій, але ми своєю вірою ще далі йдемо і приймаємо, що ціле життя-буття не дається до кінця розв'язати в стилі природничих наук (з матеріалістично-механістичного становища).

В дійсності також атеїсти переступають межі позитивного, природничими науками відкритого, образу світу й приймають (вірять), що ген ціле життя-буття може бути розв'язане в стилі природничих наук. Отже ми віруючі ніби покидаємо становище позитивної науки, а атеїсти ніби не покидають його. І ніби тому їх світогляд це чиста „наука“.

Це тільки така ілюзія атеїстів, але треба признати, що це сильна ілюзія. Природничі науки „витворили“ такий світ, у якому почування, що є джерелом атеїзму, „чуття нічогости“, дуже сильно скріплюється і розгалужується, розростається. І всі ми нинішні люди, „природники“, виховані в атмосфері природничих наук, мусимо з тим почуттям змагатися, щоби встоятися при релігії. А котрі чи з природи чи з виховання мають сильніше уподобання до тих специфічних вальорів і приємностей, що їх дає „чуття нічогости“, тих у наших часах цілком певно пірве атеїстична струя.

І зможуть вони „до безконечности“ боронитися на свому становищі, бо закони природи ведуть щоразглибше, одні закони ведуть до других, а виходу з природи (щоби безпосередньо

дійти до Бога) нема. Тут повторю те, що я вже раз написав (у „Вступному слові“ до книжечки „Появи духів у Бродах“, Львів 1923), бо ліпше я й тепер не вистилізував би цього: „Від найменших електронів та клітин до молочної дороги, до найдалшої зорі на небі — все те творить одну суцільну систему, в якій володіють невмоліми закони фізики, хемії, фізіології... Царство цієї безмежної системи заголомшує людські свідомості, поневолює своєю шириною, глибиною, силою, повсюдністю — і щож дивне, коли так багато нинішніх людей цілком віддалося думці — переконанню: що весь світ — це „природа“, себто що весь зміст буття вичерпується фізичними, хемічними та фізіологічними законами? Здається їм, що всякі свідoctва про „другий світ“ і „друге життя“ є вповні безсильні супроти сили й постави нашого звичайного світу, супроти т. зв. „природи“. Багатство різних скомплікованих фактів і понять, яке призбирала наука в області „природи“, дає їм можливість довго боронитися на своєму становищі: доцільний обман, несвідомий обман, сугестія, масова сугестія, невідомі сили „природи“ — ось тим і подібним хотіли би вони оспорити правдивість подій, які нас змушують признати, що вони є ділом позаприродних, свідомих, розумних еств. Бороняться люди перед усім, що противне їхньому світоглядові“.

Розвинена людська душа потребує розвиненого, великого, багатого змістом світогляду.

Новочасні природничі науки власне дають такий світогляд атеїстам: образ світу, розгорнений до безконечности новочасними природничими науками, стає для атеїстів сурогатом замість Бога. Отже новочасні атеїсти мають чим „годувати“ свою душу, мають на чому оснoвувати свої великі мрії (про поступ науки без границь, про рай на землі), а ці мрії заступають їм релігійні ідеали.

Модерне місто й само собою утверджує та збагачує „чуття нічогости“. Міська людина навіть рідко коли має нагоду поглянути на маєстатичне зоряне небо, безпосередньо вона не є залежна від таких природних подій, як дощ, град, буря, зате вона окружена мурами, всякими людськими, технічними, фабричними виробами, а це все вбиває в ній містичний змісл життя. Інтелігентній людині в наших часах не треба вчитися атеїзму. Всі його складові елементи вже їй відомі, тільки треба дати себе пірвати „чуттю нічогости“, треба дати себе йому „загіпнотизувати“, щоб воно знечулило свідомість у тому напрямі, що ніби його перспектива на світ це єдина й ціла правда, а все інше тільки ілюзія. І в одній хвилині людина стає атеїстом. Очевидно боротьба між містичним зміслом і „чуттям нічогости“ може й роками продовжуватися в душі, але остаточна перемога приходиться моментально.

Поети мають дар схоплювати психічні переживання „на горячому учинку“. Так і цей момент, коли нинішня людина стає атеїстом, у повній його ширості схопив наш І. Франко:

„Тріюмф! Тріюмф!
 За десять тисяч літ важкої праці
 Цивілізації доходимо вкінці
 До тої точки, до якої кицька
 Доходить за п'ять хвиль.

Ми льогікою кицьки розсудили,
 Що загалом нема безодні,
 Нема нічого, лиш атом, момент
 І рух молекулярний“.

(Мамо природо)

Тим враз оконечно оправдуємо нашу назву „чуття нічогости“ („нема нічого“). Атеїстичне чуття навіть у старих і запеклих атеїстів від нагоди до нагоди мусить змагатися з містичним зміслом життя, що каже: є велика тайна, є Бог... А атеїстичне чуття в опозиції до цього каже: нема нічого! Тому власне ці слова висказують найвизначнішу характеристику того чуття, що є джерелом атеїзму і що творить його ментальність.

16. Етика Щекліка-Дорожинського й сама мусіла ствердити звязок між природничими науками та поширюванням атеїзму, одначе вона не заналізувала його як слід. З її викладу виходить, що атеїзм зароджується в душі вчених ніби тому, що атеїсти „вже там перестали думати, де думання щойно зачинається“, бо ніби вони задля гордості тільки те признають за правдиве, що для них очевидно... Та в дійсності цей процес зовсім інакший. Атеїсти, навіть ті, що називають себе „позитивістами“, зовсім не перестають думати там, де ми, релігійні люди, находимо докази на існування Бога, але вони думають по своєму, як їм дозволяє їхня атеїстична перспектива, а цю перспективу редагує їхнє атеїстичне чуття. Атеїзм зовсім не є об'єктивно очевидний, значить, що атеїсти приймають не тільки те, що очевидно (позитивні факти і закони науки), але й те, що не є очевидно. Та для них суб'єктивно атеїзм ніби очевидний — завдяки їхньому чуттю, як нпр. для правовірного магометанина очевидно, що Магомет більший „пророк“, ніж Ісус з Назарету. Чуття в душі „чуда“ робить: воно всилі цілий „світ“ переставити навиворіт.

Фізик чи хемік, що через ціле своє життя заглиблюється в законах мертвої матерії, завжди думає механістичними категоріями, читає твори на цю тему, попадає в полон тих категорій думання й відчування, якщо доцільно не буде боротися проти такого поневолення своєї душі — хіба щоби з природи мав дуже сильний містичний змісл життя.

Неодин, щоби встоятися при релігії, мусів би стільки мольної й систематичної праці уложити на піддержування й гармонійне розвивання містичного зміслу життя, скільки вкладає на поглиблювання своєї фахової науки. А це велика недогода подвоювати свої труди — чиодин скаже, як Edison: Я досі не мав на це часу.

І так діється, що многі з тих, котрі віддалися природничим

наукам, простягають фізикальні закони також на душу, як ми це чули від Einstein-а. Вони з цілою певністю ніде не найшли таких доказів, котрі переконали би їх, що життя й душа даються звести на фізикальні закони, але під впливом свого приривчаєння, свого чуття вони вважають фізикальні закони за свого „спасителя“, котрому вірять на кредит (а вірити свому „спасителєві“ завсїди легко приходиться). Концепції викликають собі відповідне чуття, чуття оправдує й абсолютизує концепції—і так твориться в душі своєрїдна ментальність, своєрїдний духовий густ життя.

Власне інтелїгентні люди лекше підпадають усяким метафізичного характеру ілюзіям, ніж простолюддя. А це з двох причин: а) інтелїгенти розробляють свої ілюзії, роблять з них льогїчно розвинені системи, а в такїй формї ілюзія сильніше діє; б) в інтелїгентних людей захитанї природні інтуїції з тої причини, що інтелїгент стрїчався зі всякими метафізичного характеру суперечними думками, що їх різні філософи чи вчені доказували та приймали як правду; тому в кожного інтелїгента свідомість „підшита“ скептицизмом; а де скептицизм „за сценою“, там ілюзія „на сценї“ дуже легко можлива, бо там свідомість стається бодай до якоїсь міри „театром“ (не „дзеркалом“ буття-життя, тільки „театром“).

Коли ще зважимо те, що з основним атеїстичним чуттям, „чуттям нічогости“, в розвої новочасного атеїзму вяжуться додаткові, прикрашуючі чуття й думки, як чуття амбіції, прєстїжу „нового культурного напрямку“ (себто атеїзму), чуття моди, ремінісценції з історії боротьби новітнього атеїзму за право на життя (де всякі жертви, як нпр. трагічна смерть на кострі Івана Гуса, Дзьордана Бруна й ін., що промошували шлях новітньому „духовї часу“, записуються, хоч і не оправдано, на конто атеїзму), рожеві й незвичайні надії на будучність атеїзму — коли це все зважимо, то до решти зрозумїємо, яким способом новітній атеїзм міг стати „новітньою релїгією“, що обожує євангельський „цей світ“, величезною й застрашаючою хмарою на небозводї новочасної культури.

В останніх трьох віках ця „хмара“ росла й ставала щораз чорнішою: спершу переважав релїгійний раціоналізм, деїзм, пантеїзм, та атеїзм від Spinoz-и щораз побільшував своєю верству у цїй „хмарї“, аж у другїй половинї XIX віку він висунувся на її чоло. Коли атеїстична ментальність настїльки була скріплена й розповсюднена, що інтелїгентний світ з ентузіязмом, наче свого „спасителя“, привїтав теорію Дарвіна про те, що ніби вся доцільність і краса в органічному світі повсталала чисто механічним способом, „сама з себе“, завдяки слїпїй грї припадків, тоді в Европі стала можливою така жахлива й того типу революція, як більшовицька. Односторонне, атеїстичне чуття, увінчане авреолею „науки“, засліпило розум широких інтелїгентних і півінтелїгентних мас та викривило їх душу. Найбільше фалшиві і найнебезпечніші ілюзії заняли місце давніх релїгійних ідеалів.

17. Ми це признали й по змозі старалися пояснити, що новочасні природничі науки пособляють атеїзмові. Та це тільки один бік медалі. Коли приглянемося другому, то не зможемо не побачити, що новочасні природничі науки пособляють також релігії. Безпартійний суддя, що не хотів би ангажуватися ні на одну сторону, мусів би щонайменше признати те, що Jodl признав щодо проблеми чудес, а саме: що новочасні науки тільки загострили дилему, звязану з релігією; змінили образ світу, переставили і відмінили різні вартості, відкрили нові, одначе дилема поглибилася, замість щоб зникла.

Ми віруючі маємо повне право сказати ще більше на користь релігії. Новочасні природничі науки в дійсності далеко більше пособляють релігії, ніж атеїзмові. Атеїзм, особливо той найвиразніший, що ґрунтується на матеріалізмі, раз-у-раз мусить відхрещуватися від своїх давніших концепцій, щораз тяжче йому боронити себе, а для релігії боронитися щораз легше.

Ми признали, що новочасні науки повалили численні старинні причини віри, але зате вони відкрили нові „причини віри“ (релігії), яких старина не знала й навіть не припускала. По правді природничі науки повалили тільки ті „причини віри“, котрі мали виключно психологічний характер. Та вони не повалили ні одної такої „причини віри“, котра мала логічний характер; а ще до того, як сказано, природничі науки відкрили й нові, дуже сильні „причини віри“. Вчислім бодай голвні з тих відкриттів:

1) Найбільший геній старини, Аристотель, думав, що світ такий, який він тепер, зі всіма теперішніми земськими органічними родами — вічний і несотворений. Спираючись на Аристотелі ще й св. Тома з Аквіну думав, що тільки на основі Обявлення можна говорити про сотворення світу, а на основі природних даних цього ніяк не можна доказати.

А природничі науки цілком певно свідчать, що світ не є вічний, але сотворений у часі.

2) Фізикально-хемічну незнищимість матерії давніше так розуміли, що ніби матерія абсолютно непропаща, отже й не могла бути сотворена. А нині вже є фізики, як нпр. англійський астрофізик James Jeans, що зовсім отверто говорять про сотворення матерії.

3) В давнині й ще в початках новочасної філософії (Hobbes, Descartes) здавалося, що пропасть між живим організмом і неживою матерією не є непромостима, що ніби вона ґрунтується тільки на інакшій стилізації тих самих матеріяльних елементів. А нова біологія ствердила, що ця пропасть непромостима: з розвитком біології вона стає щораз глибша.

4) Віра в самородство (*generatio aequivoca*) в давнині, на основі недокладної обсервації, була загально поширена. Новочасні природничі науки цілком опрокинули цю віру й виказали,

що всяке живе може походити тільки з живого, всяка клітина з клітини.

5) Початок життя на землі не насував старинним філософам ніяких труднощів; а нині нема ніякого „наукового“ пояснення цього факту — тільки релігійне пояснення встоялося всилі.

6) Старинні матеріялісти уявляли собі, що психічні явища можна звести на фізичні. А нинішня психологія це рішучо заперечує.

7) Природничі науки відкрили подиву гідну доцільність ген у цілій системі світу: в будові атомів, клітин, органів, організмів — ген у цілому макрокосмосі. Ця доцільність не якась випадкова, набута в розвої випадків, але апіорна: вона вже в мертвій матерії (нпр. аномалійні прикмети води) творить підбудову для органічного світу — так „передбачує“ те, що має наступити в органічному світі, як творча сила в зародковій клітині „передбачує“ відносини, в котрих житиме органічне ество, що нею має бути витворене.

8) Найновіша фізика цілком опрокинула матеріялістичні концепції, бо виказала, що наше звичайне поняття матерії це тільки ілюзія, яку наші змисли формують для нашої вигоди в житті. Так упав головний ідол атеїзму.

9) Дивні явища гіпнотизму й медіюмізму (спіритизму), проти правдивості яких офіційна наука довго й завзято боролася, якнебудь їх пояснювати, наглядно свідчать про те, що світ не є такий, яким хотіли його мати раціоналізм та атеїзм, а властиво „чуття нічогости“, з котрого вони родяться.

10) Наука взагалі розвивається в тому напрямі, що завсіди засоромлює „чуття нічогости“: і будова світу і його сили „стають“ перед нашими духовними очима щораз більше скомплікованими, дивними, несподіваними, щораз вищого стилю. Так розвій науки не наближується до розв'язки по лінії чуття „нема нічого“, але власне по лінії релігії, котра каже, що є велика тайна буття, є Бог.

Ми попередю сказали, що в давнині доступ до Бога був легкий, Бог був „близько“. Тут мусимо сказати, що в дійсності це є й нині так само. Але в давнині уявляли собі Бога то більше, то менше матеріяльно і думали, що Бога треба шукати за „небесним параваном“, а нам нині ясно, що Бога треба шукати за нашим „змісловим параваном“.

18. Та все таки мусимо признати, що природничі науки, бодай дотепер, більше пособляли поширюванню атеїзму, ніж захистові релігії. Якщо б це так не було, то атеїзм не був би так поширився.

Етика Щекліка — Дорожинського каже, що „наука й освіта не можуть безпосередньо спровадити невірства — бо нема ні одного позитивного результату науки, що стояв би в суперечності з вірою“. Нема тут розрізень, котрі для пояснення справи конче потрібні: а) безпосередньо під логічним і під психо-

льогічним поглядом; б) безпосередньо під об'єктивно-льогічним і під суб'єктивно-льогічним поглядом. Треба признати, що „наука й освіта може безпосередньо спровадити невірство“ під психольогічним і суб'єктивно-льогічним поглядом. Коли большевицькі виховники вмовляють атеїзм у своїх вихованків, то вони добираються до дитинячих душ від розуму до серця; діти задля льогічних доказів набирають переконання про правдивість атеїзму. Але це переконання має тільки суб'єктивно-льогічну вартість, бо об'єктивно не можна доказати правдивості атеїзму. Як ми попередю сказали, тут слабші духом (діти) улягають сильнішим (учителям). Роля психольогічних чинників при формуванні атеїстичного світогляду для нас відома.

Отже мусимо признати, що природничі науки, а властиво зміст і форма нашої культури, дуже пособляють атеїзмові під психольогічним і суб'єктивно-льогічним поглядом.

1) Ми бачили, що природничі науки видвигнули нові, сильні „причини віри“. Та, на жаль, ці причини авторитетними людьми, що мають велике ім'я у світі, не є так глибоко та вміло опрацьовані, як фізикальні, астрономічні, хемічні, біольогічні... проблеми. Значить, що атеїзмові приходить ся лекше тягнути зиски з природничих наук під психольогічним і суб'єктивно-льогічним поглядом, ніж це приходить ся релігії.

2) Задля щораз більшого розвою природничих наук в учену світі утвердилася мода відчуженості від релігії. Старинні грецькі філософи були враз і теольогами (теольогію вони вважали за складову частину філософії). З новочасних філософів хіба тільки Leibnitz був таким типом, а інші або ставили релігійні проблеми поза сценою своїх філософічних інтересів, або навіть (сяк чи так) підривали авторитет релігії — на користь „науки“. Релігія стала традиційною формою життя, а „наука“ стала наче новим, останнім „завітом“, до котрого ніби належить майбутність.

3) Душа нинішніх інтелігентів звичайно є односторонно розвинена: тільки по лініях „науки“, а по лініях релігії ні. Інтелігенти спеціалізуються у свому фаху, тут доходять до останніх границь науки, а їх релігійні поняття й відомості часто залишаються такими незрілими, нерозвиненими, непочищеними, як вони їх собі сформували ще в гімназійних своїх часах. І так на загалі нинішньої інтелігенції, що стала атеїстичною, здійснюється той приклад, де безбожні більшовицькі учителі вмовляють безбожність у своїх учнів. Незріла, нерозвинена релігія не може встоятися в душі при розвиненій „науці“. З цього стає ясно, що властиво кожний інтелігент повинен би кінчити цілу теольогію — а це практична неможливість. Так виявляється перед нами трагедія, що супроводить культуру. Коли овочеве дерево занадто зародить, то обломлюються його конарі. Та ще краще ілюструє цю трагедію ad hoc видуманий грецький міт про Прометея, котрого — за вкрадений з неба вогонь — Зевс прикував до скелі

на Кавказі, де орел вижирав у нього печінку, що раз-у-раз знову відростала.

4) Кожна Церква має доволі плям у своїй довгій історії, отже легко саджати її на крісло обжалованих. А атеїзм, як форма громадного життя, аж до наших часів не мав своєї розвиненої історії, бо ніде в суспільності не панував, тому його метрика ще не була „захляпана“. Зрештою він завсіди виступав ніби в імені „науки“, залюбки обжаловував релігію (в тиранії, жорстокості і т. ін.), а сам обіцював, що цілком певно заведе „рай на землі“.

5) Доки атеїзм не є на 100% здекларований та воюючий, доти він має дуже велику притягаючу силу в масах нинішньої інтелігенції. Власне в цій своїй „початковій“ формі він і поширився між інтелігенцією. Як знаємо, атеїзм, особливо в цій своїй „початковій“ формі, це продовження й поширення перспективи нашого „охоронного чуття“, яке сповняє дуже корисні функції в нашому житті. Така ментальність загострює критичність у речах „цього світу“, що й сам Христос підносить словами: „сини цього віка мудріші у свому роді від синів світла“ (Лук. 16, 8). Тай ще треба піднести, що атеїзм це віра, яка в цілості сповнюється „hic et nunc“ (тепер і тут), а теперішній момент має спеціальну силу. (Так нпр. усякий гріх тим сильний, що він дає приємність чи користь власне „hic et nunc“). Зрештою атеїзм це найвигідніша віра, що дає тільки самі приємності, а не накладає ніяких обов'язків. А загал люде й живе чуттям і найлекше йде за чуттям.

* * *

І знову мусимо піднести іронію у зв'язку з атеїзмом: Атеїзм завсіди виступає і говорить ніби в імені „науки“, а в дійсності він виступає в імені чуття, говорить не від розуму, а від чуття, і тягне для себе зиски з психологічних умовин новочасного людського світу. Отже в чому він обвиняє релігію, тим у дійсності сам прогрішується.

Проти чуття, котре ще й зідеалізоване розумовими концепціями, тяжка, майже безнадійна боротьба розумовими аргументами.

Чуття найлекше поконується противним чуттям, зн. фактами, що викликають противне чуття в людській душі. Система життя-буття не терпить неправди та омани. Хід подій мусить їх виявити, Божа правда мусить зреабілітуватися, хоч би не знати за яку ціну людських страждань і жертв. Власне ці страждання й жертви поконують чуття, що неправду й омани каже вважати за правду.

Новочасний атеїзм з більшовицькою революцією ступив на той шлях, де люди, під його диктатом, виставлені на невисказані страждання й жертви. Ця пекельна історія новочасного атеїзму без сумніву матиме значіння на цілі віки: вона демаскуватиме й компромітуватиме атеїстичне чуття. Хоч яке це жахливе, однак мусимо признати, що новочасний атеїзм був би просто непоборною силою (бо євангельський „цей світ“ став дуже великим

і могутнім), якщо б він сам у своїй історії не намножував таких подій, котрі підривають і приборкують те чуття, що є його джерелом і його силою. Більшовики думають, що знищать релігію, а з нашого викладу ясно, що вони причиняться до її відсвіження й відродження.

В часі роблення відбитки цієї статті через недогляд пропущено початок її продовження в ч. 8—9. с. р., стр. 423., який ось тут подаємо. *Редакція.*

11. Пригадується нам тут приповідка, котра каже, щоб не боятися того пса, що гавкає, але того, що не гавкає. Зло у світі це наче той пес, що гавкає на людську душу і залякує її. Та є ще й такий „пес“, котрий не гавкає на людську душу, а кусає її. Чуття, котре є справжнім і властивим джерелом атеїзму, тихе, безбарвне, спокійне — люди не закримічують його, а воно бере їх у полон, повільно із дня на день щораз сильніше.

Це чуття „сірої буденщини“, означимо його сильніше: це „чуття нічогости“, а цю назву опісля оправдаємо.

Передовсім мусимо висвітлити характер безбарвних почувань взагалі. Барвні почуття всім легко зафіксуються у свідомості, як нпр. біль, звук, краска, гірке, тверде, зимне, сум, радість... Але нпр. почуття здоров'я, тілесної рівноваги зовсім безбарвні. Таких почувань є дуже багато, до них належить також „чуття нічогости“. Функції безбарвних почувань у нашому житті дуже розгалужені й важні, та їх незвичайно тяжко схоплювати рефлексією й відрізнявати.

„Почування“, котрого у свідомості „не відчуваємо“, це могло би декому здаватися абсурдом, суперечністю в собі. Але це тільки неміч нашої людської мови, що одним словом, яке творить назву, не можемо виразити всіх субтельних перипетій і фаз, що їх безбарвне почуття може приборити. Чи це абсурд, коли якась людина каже: Знаю, як цей чоловік називається, та в цій хвилі не можу собі пригадати...?

Подібно діється і з безбарвними почуваннями: в одній психічній диспозиції чи життєвій ситуації вони можуть бути в такій фазі, що їх зовсім не будемо закримічувати, та все таки вони будуть діяти на диспозицію нашої душі; а в іншій ситуації вони зовсім виразно дадуть нам про себе знати, хоч і залишаться безбарвними (барвними будуть щойно їх ефекти).

Коли їдемо залізницею, то наше тіло, без усякого нашого спостереження, приборає ту саму кинетичну енергію, що її має залізниця в русі; хоч це дуже велика фізикальна зміна в нашому тілі, ми її зовсім не відчуваємо; та коли вискакуємо із залізниці, яка є в русі, то нас щось кидає вперед — у тій ситуації кинетична енергія приходить до свого виразу.

Доки хтось, що є прив'язаний до свого села, залишається у тому селі, доти він не відчуває свого прив'язання; коли ж мусить покинути своє село й жити на чужині, тоді в його серці

являється туга за селом, як наслідок пірваного його прив'язання до села.

Вже з цього одного прикладу ясно, що всяке призвичаєння до чогонебудь і в якомунебудь напрямі витворює в душі безбарвне почування і його мовою говорить — раз „мовчить“, а раз „говорить“.

З філософів англієць David Hume був мабуть перший, що звернув пильнішу увагу на чуттєве призвичаєння до правильного досвіду. Тим чуттям Hume хотів пояснити принцип причиновості. Його теорія наскрізь сензуалістична, вповні елімінує розум, тому вона не є правдива у відношенні до людей, а правдива є тільки у відношенні до звірят, що не мають розуму. Коли ми багато разів досвідчили, що по явищі А слідує Б, то на основі чуття, витвореного призвичаєнням, завсіди будемо приймати (ождати, вірити), що також у майбутніх таких випадках по А слідуватиме Б. До цієї критеріологічної межі наша природа так само реагує на явища, як і звіряча. Але тут людина може поставити собі питання: чи це дійсно завсіди і всюди так мусить бути, що по А буде слідувати Б? Словом: людина може пустити в рух увесь свій розумовий апарат; а звіря не може переступити чуттєвої границі, бо не має розуму.

І ще похибив Hume в тому, що він обмежив чуттєве призвичаєння тільки на причинові зв'язки явищ. У дійсності ми чуттям призвичаюємося до цілого нашого досвіду, наскільки він частіше повторюється або довше триває. Коли Австрія в 1914 р. видала війну Сербії і Росії, я чуттям не міг „повірити“ в дійсність війни, мені тоді здавалося, що це тільки часописи таке „пишуть“. Коли ж світова війна довго протягалася, перехід до стану спокою здавався мому чуттю наче казкою. Хто довше перебував за границею, той — як і я — нераз мусів досвідчити на собі, що рідна країна, дім, родичі здавалися йому тільки наче з оповідання відомими, а не також у житті дійсними.

Ці приклади своїм характером уже зовсім близько стоять до тих життєвих умовин і того чуття, котрі є джерелом протирелігійних сумнівів і атеїзму. На цих прикладах ми вже й ближче пізнали, в чому полягає безбарвність цього роду почувань. Самого почування не відрізняємо, тільки реагуємо на явища в його тоні, по його диктаті. Подібно, як це діється з білим світлом сонця: його не спостерігаємо, тільки бачимо речі в його освітленні — то виразніше, то менше виразно, залежно від кількості світла.

12. Свідомість це „розв'язаний бік“ природи, щоби свідоме єство могло само собою кермувати в житті, щоб могло вести самостійне, індивідуальне життя. Природа тут полишила людині свободу, щоб людина сама могла бути „ковалем своєї долі“, зн. щоб людина сама могла „будувати“ фізіогномію своєї душі, а від тої будови, очевидно, залежний також спосіб життя людини чи то взагалі її доля. Кожна думка, а властиво кожний зміст свідомості лишає по собі слід у нашій душі — собі питомий

слід. А що частіше перебуває в нашій свідомості, це бере нашу душу в полон, як про це каже наша приповідка „з яким пристаєш, таким ся стаєш“ і латинська, правничо-філософська: „*consuetudo altera lex*“ (звичай є другим законом).

Щоб шановний читач зміг усе те докладніше зрозуміти, відсилаю його до моєї розвідки „Джерела суб'єктивних поглядів“¹⁾, де цей процес і інші, зв'язані з ним, ширше обговорені.

Дуже помиляється Drtina, коли пише: „Філософія і наука є виключно проявом розуму“, а релігія ніби „повстала з чуттєвої, вільної чинности людського духа“.

Ми тут маємо на думці філософію й науку, наскільки вони творять світогляд. Під тим кутом можемо сказати, що просто немислимий такий філософ, котрого світогляд був би в дисгармонії з його чуттям, чи то іншими словами: котрого чуття не впливало би на творення його світогляду. Кожний зміст свідомости має два боки: один логічний, другий чуттєвий, а принцип гармонії домагається, щоб обидва ці боки достроїлися до себе: Або поняття зреформує чуття на свій лад, або чуття зреформує поняття на свій лад. Це значить, що кожному поняттю відповідає йому питоме чуття в нашій душі. Зоряне небо, осінь, весна, зима, пустиня, цминтар, буря, море, ріка... викликають дуже помітні чуття в нашій душі. А інші поняття викликають у нашій душі непомітні почування. Зоряне небо поразляє нас своєю таємничістю, величиною, далекістю, світлинами й темрявою, тому ми почуваємося маленькими й непевними, окруженими великою тайною; а якась механічна робота, котру з легкістю виконуємо, викликає в нас почуття нашої вишости, певности та свободи, хоч ми цього почування й не будемо рефлексійно запримічувати.

Чуття має великий вплив на пізнання. Кожну думку, хоч її читаємо чи чуємо від інших, властиво мусить зродити наш ум. Щоби чужу думку зрозуміти як слід, треба їй віддати цілу свою душу на услуги: треба її відповідно зіставити з логічним і чуттєвим „напрямом“ нашої душі (цей напрям це вислідна лінія наших переконань та почувань) і треба її відповідно насвітлити. Вороже чуття не дозволить чужій думці розростися в нашій свідомості, а через те та думка вийде в нашій свідомості наче образ у кривому дзеркалі: скривлена, з непропорціонально розвиненими частинами, карикатурна, неправдива, негідна, неважна... Коли хтось перенятий чуттям веселости й смішности, то він у такому настрої нездібний зрозуміти трагічності якоїсь події — ані не схоче думати про це. Хто любить якусь особу, той не добає її недостач. А заздрісний муж у всяких ділах своєї жінки добає докази, що вона йому невірна. Не інакше воно й з поглядами — ідеями. Вірні всіх вір чуттям прив'язані

¹⁾ Вона знаходиться в моїй книжці під наголовком: Три розправи про пізнання, Львів 1925.

до своєї віри і не добачують її слабих сторін; а чужа віра виходить у їх свідомості наче образ у кривому дзеркалі. Тільки незвичайно рідкі є одиниці, котрі спроможні визволитися від свого чуття й дійсно критично приглянутися своїй вірі.

Невже атеїсти є саме ті люди, що глядять на свою й чужу віру дійсно критично? Доки атеїсти були „білими круками“ на світі, доти могли собі уроювати, що ніби атеїзм це „чиста правда“, яка принесе людству справжню культуру і справжню свободу, а атеїсти це ніби просто безчуттєві інструменти „чистої правди“. Та нині, коли всякого типу атеїстів є вже непроглядні маси, коли більшовицька революція має вже 17 років за собою, для кожного неупередженого ясно, що атеїзм це тільки своєрідна ментальність, котра дуже легко доводить до жахливого фанатизму. Про це не може бути диспути, що в ХХ в. саме атеїсти визначаються найжахливішим фанатизмом.

А фанатизм це продукт чуття — чуття, яке звужує горизонт свідомості до одної лінії, яке весь противний собі людський світ засуджує на безпощадне знищення — і все те „виправдує“.

Таким способом найновіша історія (розвинувши справжній психологічний зміст атеїзму) поставила атеїзм в один ряд зі всіма вірами: атеїзм це своєрідна віра, при якій чуттєва сторона людини сповняє ще більшу ролю, ніж при релігійній вірі.

Тільки завдяки своему чуттю атеїсти не добачують фалшивости своєї віри (атеїзму). Те саме ми сказали про визнаців всяких вір. Однак є велика різниця. Зміст позитивних вір складається з різних тверджень, тому їх визнаці, задля свого чуття, можуть помилятися щодо правдивости деяких тверджень своєї віри, а інші твердження їх віри можуть бути правдиві. Але атеїстична віра має тільки одну догму: „нема Бога“. Отже коли атеїсти помиляються, то помиляються в цілості своєї віри. А коли завдяки своему чуттю не добачують фалшивости своєї віри, так це значить, що ціла їх віра ґрунтується на чутті і тільки чуття ніби виправдує її.

Чоловік з релігією це з сильним корінням дуб, що є в спромозі ставити опір і найсильнішим бурям; чоловік без релігії — це хитка троща. (о. Ф. Шніразо).

Убивши своєю гордістю свою релігію, людина віру в Бога заміняє вірою в себе і свою чудодійну силу — іншими словами, містицизм релігії вона заміняє містицизмом магії. І в цій же самій хвилині вона дає повну волю своїм фізичним, матеріальним пристрастям; вона визволяє і дає повну свободу всьому, що в ній є тлесного, звірячого і що вона при помочі і во ім'я релігії досі здержувала. (В. Литинський).
